

AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOMTÖRTÉNET ÉS A MŰFORDÍTÁS Néhány kérdése

Szinte már közhelynek számít, hogy a XIX. század második fele a természettudományok felvirágzásának korszaka. Nem lennének azonban igazságosak, ha nem fűznénk azonnal hozzá, hogy a természettudományoknak ez az ugrásszerű fejlődése nem korlátozódott pusztán a technikai fejlődésre, hanem rányomta bélyegét a tudományok egész területére.

Hegel és *Fichte* idealizmusa már kiélte erejét — utolsó lobbanásait a francia—német háború sodró nacionalista lelkesedésében észlelhetjük —, s a háborút követő kijózanodásban fokozatosan visszavonult az előnyomuló természettudományok elől. A természettudományok tekintélyét állandóan növelte gyakorlati hasznuk s az, hogy szinte felmérhetetlen távlatot tártak az emberiség elé. Ezzel párhuzamosan haladt a kiábrándulás a szellembe vetett ideális hitből s a szellemi tudományokból. Aláásta a szellemi tudományok tekintélyét az is, hogy a kibontakozó kereskedelem számtalan fogása, gyakorlati haszna meggyőzőbb volt az idealista világszemlélet minden vélt igazságánál. Mind nyilvánvalóbbá vált, hogy az idealizmus sokat ígérő, de keveset nyújtó szellemi értékeinél többet jelent a felszabaduló természeti erők lenyűgözése, ami az ember számára együtt jár a saját erőinek és ember-társai erejének a felfedezésével. A különböző szellemi irányok összezsapásából a természettudományok és a társadalomtudományok kerültek ki győztesen, mert a természettudományok mellett a szociológia a leginkább egzakt, a legtárgyilagosabb. Érthető hát, ha minden szellemtudományt a társadalomtudománynak rendelték alá, a szociológiát egyúttal társadalomkritikának is tekintették. *Saint Simon* tanítványa, a polgári szociológia apostola, *Auguste Comte* szerint az új tudományos módszer akkor lesz igazán eredményes, ha a természettudományok egzaktságát alátámasztják a feltörekvő proletárság legnagyobb kincsével, az ipari munka lemérhető értékeket alkotó erejével. Éppen ezért a szociológus önkéntelen szövetségese lesz a XIX. század minden forradalmi megmozdulásának. Ezzel válllvetve halad a természettudományok alkalmazott filozófiájának, a materializmusnak a térhódítása is: *Darwin* tanítása, majd tanítványainak materializmusa egyre jobban rányomta bélyegét a tudományok fejlődésére.

Az a szellemi irány, amely a természettudományoknak és a szociológiának rendeli alá a többi tudományokat, s a szellem jelenségeire is természettudományos magyarázatot keres, a polgári filozófia egyik nagyon elterjedt idealista irányzata, a *pozitivizmus* volt. A pozitivizmus elsősorban a feltörekvő polgárság bölcséleti szemlélete. Az »Aufklärung« természet-

világának, Rousseau »retournons à la nature«-jének elhangzása óta nem volt szellemi irányzat, amely ennyire hatalmába ejtette és tartotta volna a tudósokat.

A pozitivista tudós a történesek eredményeit, a tüneteket figyelte meg, s csak ezek törvényszerűségeit mutatta ki. Mindez tárgyilagosságot tételez fel: a pozitivisták induktív úton keresik az igazságot, mert úgy vélik, hogy csak az objektív indukció képes kiküszöbölni a többi idealista tudomány eredményeinek hibalehetőségét. A hibalehetőség pedig az volt, hogy az idealista tudóst befolyásolták egyéni meggyőződése, vallási, nemzeti, filozófiai előfeltételei. A pozitivista az adatok alapján támasztja fel a letűnt idők, saját magát a nemzetek felett állónak érzi, beállítottága vallás- és filozófiaellenes. Ám, amikor a pozitivista tudós azt hajtogatja, hogy lemond a filozófiáról, akkor voltaképpen a tényeket a filozófiai idealizmus alapján kísérli megmagyarázni. A filozófiának ilyen tagadása tehát voltaképpen küzdelem a materializmus tudományos filozófiája ellen.

Ami a tudományok összességére áll, az vonatkozik a szellemtudományokon belül különösen a történettudományokra. A kor történészei Hume-nak és az angol empirizmusnak természettudományos agnoszticizmusát alkalmazták. A történettudománynak ez az új iránya természetszerűen behatolt az irodalomtörténetbe is. Az európai romantika kora a nemzeti irodalom, a »Nationalliteratur« fogalmának a bölcsője, de melegágya annak a gondolatnak is, hogy Európa irodalmi együttessé alkotnak, amelynek egyes részei egymással ellentétben állnak, vagy egymáshoz hasonlóak. Ez a romantikus nemzetköziség elfogadja azonban a nemzeti különbségeket, és arra törekszik, hogy megértse őket.

Az egyes nemzetek irodalma ezt a romantikát népi-nemzeti szükséglete és ízlése szerint vette és alakította át. Így a magyar romantika megtanította a litterátorokat világirodalmi kategóriákban gondolkodni, és arra oktatta őket, hogy recipiálják mind a klasszikus, mind pedig a romantikus irodalmak kiemelkedő alkotásait. Ezzel a sajátos magyar romantika meg is teremtette annak feltételeit, hogy irodalmunk legkiválóbb alkotásaival egyenrangú félként vonuljon be az egyes népek irodalma alkotta közösségbe.¹

A pozitivismusnak innen kezdve már csak egy rövidke lépést kell tennie, hogy — éppen a társadalmi erők felismerése révén — tudatára ébredjen az európai irodalmak összetartozásának, egymásra utaltságának szellemi internacionalizmusára. Az irodalom kutatói előtt nyilvánvalóvá válik, hogy földrészünk szellemi egysége mindig megvolt, sőt az egység alapját képező érintkezés mindinkább elmélyült. Az irodalomtörténet — amellet, hogy maga is a részleteknek, az adatok gyűjtésének, a dokumentációnak tárulkozott fel —, a maga objektivitásra törekvő szemléletével a tárgyválasztásban, az egyes eredmények csoportosításával és felhasználásával a kifejező-készség színárnyalatában mindinkább pozitivistának bizonyult. Az irodalomtudósok keresték azt a néha könnyen kitapintható, néha csak fáradságos munkával feltárható vivőeret, amely népük irodalmát Európa, sőt az em-

¹ Vö. a Magyar Tudományos Akadémiának a magyar romantikáról rendezett vitáját, s itt is különösen Túróczi-Trostler József hozzászólásának befejező részét. M. T. A. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya, Budapest, 1956.

beriség irodalmához fűzi. Egybevetik egymás mellett vagy egymástól távol élő, rokon, vagy egymásnak idegen népek irodalmának közös témáit, min-táit, költői alakjait, a forma, a stílus azonosságait, a közös mozzanatokat és szövegegyezéseket, egyszerűval mindazt, ami materiális része az irodalom-nak, ami két, vagy több nép irodalmában közös, vagy annak vélelmezhető.

Az irodalomtudománynak az az ága, amely ezeket a kérdéseket tanul-mányozza, az összehasonlító irodalomtörténet. E tudomány a XIX. század második felében fejlődött ki. Láttuk, hogy a pozitivizmus bálványa az eg-zaktság, módszere az indukció, eszköze pedig az anyagszerűség, a minden alapja, a matéria. Nos, az összehasonlító irodalomtörténet par excellence pozitivistá tudománnyá vált: éppen a tárgykörök, a tények, az anyagok összevetése révén azt remélte, hogy megközelítheti a természettudományok csodált és irigyelt egzaktságát, hiszen a költői alkotásban a legkézenfekvőbb az anyag, a mese tárgya, a forma, — ezeket lehet a legtetszetősebben vizs-gálni, összevetni anélkül, hogy sokat kellene törődni az alkotóval, az em-berrel. Az összehasonlító irodalomtörténet célja az, hogy felkutassa a leg-különbözőbb eredetű, a lehető legnagyobb számú tényeket, s ezeket minél meggyőzőbben meg tudja magyarázni. Másszóval, az összehasonlító iroda-lomtörténetnek — mintegy ellentétként a korábbi századok irodalmi össze-hasonlításával —, nincsenek esztétikai szempontjai, hanem csak törté-neti módszerei. Ugyanakkor azonban az összehasonlító irodalomtörténet — azt vizsgálva, ami az egyes nemzeti irodalmakban közös, kutatva kisebb egy-ségeket, korok, nemzetek irodalmának felépítését —, olyan szellemi mozga-lommá válik, amely nem elkülöníteni, hanem összekapcsolni törekszik a nemzeti irodalmakat, keresi az utat az egységes világirodalom felé, meg-kísérli egyengetni egy új humanizmus útját.²

Ahhoz azonban, hogy az egyes nemzeti irodalmakat tanulmányozni és összevetni tudják, meg kell őket érteni. A megértés két úton történhetik: közvetlenül, a műalkotás nyelvén vagy fordítás útján. Az első széleskörű — gyakorlatilag szinte elképzelhetetlen — nyelvtudást tételez fel, a máso-dik a műalkotással kongeniális műfordítást.

Mindkét úton elindult az összehasonlító irodalomtörténet egyik első tuda-tos magyar művelője, Meltzl Hugó.

Meltzl a hazai németsegből származott. Ez a németajkú polgárság — amelyet korábban legfeljebb csak vallási ellentétek szabdalnak fel — a re-formkorban önmagával meghasonlott. A nagyobb rész önként és szívesen vállalta e korszak nemzeti politikájából a ráháramló politikai és kulturális feladatokat, a többiek azonban a magyar állam- és népeszménnyel szemben centrifugális irányt vettek fel.³

Meltzl Hugó az előbbi táborhoz tartozott.⁴ Felvidéki szász családnak Erdélybe szakadt ágából született Szászrégenben, 1846-ban. Német anyanyelv-

² Vö. F. Baldensperger: *Littérature comparée: le mot et la chose*, Revue de Littérature Comparée, 1921., valamint: Berczik Árpád: *Az összehasonlító irodalom-történet magyar kezdetei*, Acta Literária, 1958.

³ Pukánszky Béla: *Hegel és magyar közönsége*. Bp. 1932. 9. l.

⁴ Jellemző, hogy az erdélyi szász írókat ismertető lexikon nevét sem említi ugyanakkor, amikor atyjával s jelentéktelenebb testvérbátyjával, Meltzl Oszkár jogással részletesen foglalkozik. Vö. Trausch—Schuller: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen* 1902.

vét korán befolyásolta egy új benyomás: 10 éves korában a kolozsvári unitárius kollégiumba került, magyar szóra. Itt nemcsak a nyelvet tanulta meg tökéletesen, hanem megismerkedett irodalmunkkal is, és feltehetőleg itt jutott közel élete és irodalmi munkássága központi céljához és értelméhez: Petőfihez. Tanulmányait főiskolai fokon Németországban folytatta: 1864—66-ig a lipcei egyetemen tanulta a bölcséletet és a modern filológiát. Tanulótársai közül ki kell emelnünk *Nietzschét*. Ismerve ez utóbbinak ifjúkori Petőfi-rajongását, közelfekvő feltevésnek látszott, hogy a német filozófus Petőfit Meltzl utján ismerte meg. Mégis, újabb adatok azt tanúsítják, hogy Nietzsche érdeklődése Petőfi iránt korábbi keletű, mint ismeretsége Meltzl Hugóval.⁵

Az 1867—68. akadémiai év Heidelbergben találja. Itt először a protestáns teológiára iratkozik be, de a második félévben már ismét bölcsész. Tanárai közül a legnagyobb, életreszóló hatással *Adolf Holzmann* volt rá. Ő irányította a fogékony fiatalember figyelmét későbbi irodalmi koncepciója alapvető tételére, Goethe világirodalmi szemléletére. Meltzl boldogan és büszkén vallotta magát még évtizedek múlva is a kiváló germanista és szanszkrit-kutató tanítványának. Nem csekélyebb hatással volt rá az akkor ugyancsak heidelbergi diáknak, *Eötvös Loránd*nak a barátsága sem, aki nemcsak Meltzl természettudományos szemlélete kialakítását befolyásolta, hanem atyjának, a magyar kultuszminiszternek bölcséleti felfogását is közvetítette barátjának, s ugyanakkor felhívta atyja figyelmét a rendkívüli tehetségű egyetemi hallgatóra.

A következő évben fejezte be bölcsészeti tanulmányait. Életének ezt a jelentős mozzanatát Meltzl, aki minden erejét irodalmunk, különösen pedig Petőfi európai megismertetésének szentelte, nem is ünnepelhette meg méltóbban, minthogy — 22 éves korában — kiadta Petőfi 73 versét német fordításban.⁶

A következő éveket tapasztalatgyűjtésre, ismereteinek tágítására használta fel. Életének döntő éve 1872 volt: ekkor avatták Lipcsében bölcsész-doktorrá és ekkor pályázott Budapesten középiskolai tanári állásra, — eredménytelenül. Ebben az évben alapították az akkori Magyarország második egyetemét Kolozsvárott. Meltzl jóakarója, a nagyhatalmú kultuszminiszter, *Eötvös József* már több mint egy esztendeje halott, de utóda és veje, *Trefort Ágoston* ugyancsak ismeri a tehetséges és becsvágyó erdélyi fiatalembert, és 1872 szeptemberében kinevezi az új egyetem német nyelvi tanszékének rendes tanárává.⁷

A 26 éves Meltzl Hugó nagy lelkesedéssel látott egyetemi munkájához, de nem feledkezett meg a Petőfi-kutatásról sem. Cikkekkel, tanulmányokkal, élehangú vitairatokkal hadakozik a legnagyobb magyar költő hazai és külföldi elfogadtatásáért. Ennek a célnak a szolgálatába állította főművét

⁵ Meltzl és Nietzsche viszonyára l. *Lengyel Béla*: Nietzsche magyar utókorá, Bp., 1938.

⁶ Meltzl Hugó életére l. *Kerekes Sándor*: Lomnitz Meltzl Hugó, Bp. 1937. és *Barabás Abel*: Meltzl Hugó Petőfi tanulmányai, Petőfi Könyvtár, X. füzet, Bp. 1909.

⁷ Petőfi: Gedichte, Deutsch von H. von Meltzl, München é. n. (1868)

is. Ez irodalomtörténetírásunk szempontjából is fontos kezdeményezése, az »Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok« megindítása volt.⁸

Szerencséje is volt: a kolozsvári egyetemen professzortársa volt az országos, sőt világtekintélynek örvendő *Brassai Sámuel*, az utolsó magyar polihisztor, aki korát meghazudtoló frissességgel, szinte gyermeki ártatlansággal szemlélte a világot, és képesztette el fiatalabb kortársait eredeti elméleteivel, meghökkentő meglátásaival.⁹

Nos, ez a két ember — a maga nemében mindkettő külön — összefogott és 1876 decemberében Kolozsvárott megindították irodalmi újságjukat, az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokat.

Milyen feladatokat tűztek ki maguk elé a folyóirat szerkesztői? A feladatokat és célokat Meltzl körvonalazza. A lap olyan modern tudomány-nal kíván foglalkozni, amely bölcsőben fekszik még: az összehasonlító irodalomtudománnyal, mert amint »az egyes individuum az ő embertársát a legkevesbé sem nélkülözheti, úgy az egyes népek sem élhetnek meg szakadatlan közeledés nélkül a szellemi vagy irodalmi téren«. Bejelenti, hogy a folyóirat soknyelvű, polyglott lesz, és eleve védekezik azok ellen, akik ezt a soknyelvűséget bizonyára támadni fogják. A kiváló külföldi tudós munkatársak csak azzal a magától értetődő feltevéssel engedhetik át szellemi termékeiket a magyar folyóiratnak, hogy eredeti tételeiket Meltzl-ék teljes egészükben mutatják be a magyar közönségnek, amely »úgyis csak magasabb, azaz polyglott műveltségű lehet«. A lap tehát tudományosan soknyelvű lesz, mert a magyar vezérnyelv mellett németül, franciául, olaszul, angolul és spanyolul is közöl majd cikkeket. Rámutat arra, hogy a magyar irodalomnak milyen nagy hasznára válik ez a soknyelvűség: a hazai irodalmi mozgalmakat közvetlenül mutathatják majd be a nagy világnak. »A magyar költészet és irodalom izoláltságán csak úgy lehet segíteni, ha minél sűrűbb összehasonlító és érintkezési pontokról gondoskodunk.«

De a folyóirat »csak az eredeti és direkt érintkezési pontokat kultiválja, még pedig kizárólag csak a tulajdonképpeni irodalomra szorítkozva, mint amely a népek lelke, szíve... Idegen népeket önmagunkról, önmagunk által írt tudományos közleményekkel legfeljebb csak elriaszthatunk. Leány legokosabban cselekszik, ha bevárja a kérést. A magyar nyelv elszigetelt voltán csak fordításokkal és a mi polyglott elvünkkel segíthetünk.«¹⁰

Éppen ezért folyóiratukat már címében is a magasabbrendű műfordítás (höhere Übersetzungskunst) szolgálatába állítják. Erre a célkitűzésre utal már a lap jelíge is, amelyet *Schillernek Körnerhez* írt leveléből idéztek a szerkesztők: »Es ist ein armseliges, kleines Ideal für Eine Nation zu schreiben: einem philosophischen Geiste ist diese Grenze durchaus unerträglich. Dieser kann bei einem Fragment (u. was ist die wichtigste Nation anders?) nicht stille stehen.«

A lap a Goethe-i »Weltliteratur« koncepciójában munkálkodik. A világ-irodalom Goethe értelmezésében nem egyszeri, lezárt állapot, mesterséges szintézis, hanem állandóan gazdagodó, megújuló, fejlődő dialektikus folyamat,

⁸ Ez a folyóirat pontos címe, s nem »Irodalomtörténeti«, ahogyan *Kerekes* és mások idézik.

⁹ Brassaira vonatkozólag l. *Fitz József*: *Brassai Sámuel*, Bp., 1912.

¹⁰ Előszó, *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok*, I. k. 5–7. l.

amelyben minden nemzet megtalálja helyét, mihelyt irodalmának becsével egyetemes emberi szükségletet elégít ki.

De tévedés lenne azt hinni, hogy Goethe elmossa az egyes irodalmak nemzeti jellegét. Ellenkezőleg, azt vallja, hogy az irodalmak csakis nemzeti jellegük megóvása mellett láthatják el feladataikat. Az egyes nemzetek azzal tudják szolgálni az örök szépet, ha nem olvadnak fel egymásban, hanem megőrzik azt, ami bennük sajátos és elidegeníthetetlen. A cél tehát feloldani az egyéni és a tipikus, a különös és az általános, a nemzeti és az egyetemes emberi dialektikus összefüggéseit, de egyúttal megőrizni a nemzeti sajátosságokat, s a népekkel kölcsönösen megértetni egymás nemzeti különbségeit. A nemzeti különbségek éppen annyi jogot formálhatnak létükre, mint pl. a növényvilág számtalan fajtája. De amint a természet minden megnyilvánulásában találhatunk magasabbrendű egységet, úgy jelentkezik a nemzeti irodalmak sokfélesége fellett a világirodalom.¹¹ Goethe tehát kibékíti a nemzetinek és az egyetemesnek feloldhatatlannak tetsző ellentétét, mert a világirodalom az a tér, ahol a népek gyűlölködés nélkül, nemes versengésben mérhetik össze erejüket.¹¹

Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok szerkesztői közül Meltzl már régóta lelkesedik Goethe világirodalmi koncepciójáért. Lapjukban most végre megvan az az orgánus, amellyel ez eszme elfogadtatásáért és elterjesztéséért küzdhetnek. Goethénél a fordítási irodalom még azonos volt a világirodalommal, de a magyar tudósok a művészi fordítást már nem tekintik öncélúnak, hanem a világirodalom felé törekvés útján a legszebb és legeredményesebb eszköznek. Igazi összehasonlítás csak akkor lehetséges, ha az összehasonlítandó tárgyakat hamisítatlan állapotban vethetjük össze. De Goethe felfogása szerint a legtökéletesebb fordítás is hagy kívánnivalót maga után, s nem pótolja az eredetit, az igazi árut. Ezért kell a fordítói elv mellett a soknyelvűség elvének is uralkodnia. A fordítás lényege közvetett irodalmi forgalom, a soknyelvűség közvetlen. A lemondás erről a soknyelvűségről nemzeti türelmetlenségre vezet, amitől Meltzl irtózik: »Es lässt sich nicht leugnen, dass die sogenannte »Weltliteratur« allgemein missverstanden wird... Heutzutage will nämlich jede Nation ihre eigene »Weltliteratur« haben und weiss eigentlich noch keine recht, was sie will und was sie darunter verstehen soll. Inzwischen hält sich jede Nation aus diesem oder jenem triftigen Grunde jeder anderen gegenüber für superior... Statt dem Polyglottismus freies Spiel zu lassen und die goldenen Früchte dieses Spiels... unbefangen der Zukunft anheimzustellen, sucht heutzutage jede politische Nation den starren Monoglottismus geltend zu machen, indem jede ihre Sprache für die superiore, oder gar zur Allein-Herrschaft berufene hält«.¹²

Amikor az irodalmak a Goethe-i elgondolású világirodalomban végbemenő magasabbrendű összefogását hangsúlyozza, azt szeretné, ha tudománya, az összehasonlító irodalomtörténet megőrizné önállóságát, s nem süllyedne le más szempontok szolgáltatójává: »Lehet ily elveket valósítani a nélkül, hogy a tudományt holmi *ancilla nationis*-szá alacsonyítanak le, avagy belőle mononacio-

¹¹ Vö. Túróczi-Trostler József: Goethe, a világirodalom és Magyarország, Bp., 1951.

¹² Vorläufige Aufgaben der vergleichenden Litteratur, Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok, II. k. 313. sk. 1.

nalisztikus gyermekkását főznének. Lehet másrészt valószínű, hogy kozmopolitikus ábrándok után akarnánk kapaszkodni...¹³

Mert Meltzl irodalmunkat nemcsak nacionalista túlzásoktól óvta, hanem a kozmopolitizmustól is. Sem az egyik, sem a másik véglet nem lehet tudományának és tudománya szerény folyóiratának célja. Ő a maga célját — megint csak Goethe felfogásában — minden nép *tiszta nemzeti irodalmában* látja: »Mit kosmopolitistelen Nebeltheorien haben die Ideale der vergleichenden Litteratur nichts gemein. Die vielfachen Ziele der vergleichenden Litteratur sind wohl etwas solider. Ist es doch gerade das *Rein-Nationale jeder Nation*, das sie liebevoll cultivieren möchte und zwar auf dem engen Raum eines kleinen Fachblattes, wo dann jede Nation gezwungen ist, heilsame (oder auch nur schöne) *Vergleiche* anzustellen, welche ihr auf andrem Wege entgehen würden! Unser geheimer Wahlspruch lautet demnach im Gegenteil: Heilig und untastbar sei die Nationalität als Volksindividualität!... Denn jede Menscherace und wäre sie politisch noch so unbedeutend, ist und bleibt von vergleichendliterarischem Standpunkt immerhin so wichtig als die grösste Nation. Gerade so, wie die unvollkommenste Sprache das kostbarste und lehrreichste vergleichende-philologische Exempel zu bieten vermag, so verhält es sich auch mit dem geistigen Leben selbst der *litteraturlosen Völker* (wie wir sie nennen könnten), deren *Volksindividualität* wir nicht nur mit missionssüchtiger Unberufenheit antasten dürfen, sondern die wir sogar verpflichtet sind, liebevoll zu hegen und zu pflegen, und in unverfälschtem Zustande zu belassen. ... Irgend eine Volkslitteratur zu hemmen, hiesse eine wichtige Spezialität des Menschengesistes verwegen ausrotten wollen! Und ein Zeitalter, das selbst gewisse Tierspecies ... mit sorgfältigen und strengen Gesetzen vor Ausrottung schützt, sollte doch der Ausrottung einer Menschenspecies oder was auf Eines herauskommt: einer Volkspoesie, wahrlich nicht für fähig gehalten werden können.«¹⁴

A folyóirat céljának meghatározása és irányának kitűzése után mindkét szerkesztő foglalkozik a műfordítás kérdéseivel. Elsőnek Brassai ismerteti egy kis munkában a műfordításra vonatkozó nézeteit.¹⁵ Brassait nem kötik le a műfordítás esztétika szabályai, hanem közelebbről vizsgálva két külföldi Horatius-fordítást — Gilbert Wakefield-ét és Lucian Müller-ét —, példák hosszú sorával azt bizonyítja, hogy a műfordítónak alázatos hűséggel kell követnie eredetijét, kritikusnak kell lennie a feltalálható variánsokat illetőleg, mert ellenkező esetben könnyen meghamisítja a költő szándékát.

Nagyobb felkészültséggel és elvibb alapokról kiindulva feszegette a műfordítás kérdéseit Meltzl. Már a folyóirat egyik első számában vizsgálja a műfordítás elvi kérdéseit. Ő a műköltészet idegen nyelvű fordításából indul ki: sokan *ferdítene*k, s csak kevesen *fordítanak*. »Innen, csak is innen van, hogy p. o. a sokkal jelentéktelenebb és valamivel keletibb szerb irodalom már Goethe dicsőítő kritikájában részesül, holott a magyar irodalmat, az Eötvösö-

¹³ Előszó, Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok, I. k. 4. l.

¹⁴ Vorläufige Aufgaben der vergleichenden Litteratur, Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok, II. k. 310 sk. l.

¹⁵ Samuel Brassai: Aesthetische Kritik. Als Beitrag zur Theorie der Horaz-Übersetzungskunst. Klausenburg, 1879. 3—89. l., valamint Mégis valami a fordításról, Szépirodalmi Figyelő, 1860.

ket, Petőfiket alig sikerült a martiusi napok után bemutatni a szomszéd német irodalomnak, és ekkor is főleg csak azért, mivel a dicső szabadságharcz úgy is már roppant figyelmet gerjesztett Nyugat-Európában és névleg Németország liberális köreibben részesült a legmelegebb sympathiában.¹⁶

Műfordítói elveit Petőfi költészetéből származtatta, és bőségesen kihasználta minden lehetőséget a költő bel- és külföldi ismertetésére. Szinte kedvünk lenne azt mondani, hogy a világirodalomról alkotott elméletét is azért építette ki szélesen, hogy méltó keretben vezethesse be Petőfit a világirodalomba. Talán nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy bizonyára volt, aki előtte és utána eredményesebben, hatásosabban és mélyebben foglalkozott Petőfi költészetével, de olyan alig akadt irodalmunkban, aki hosszabb ideig, kizárólagosabban és mindenekelőtt lelkesebben propagálta volna szeretett költőjét, azt a Petőfit, aki előtte szinte a népi eposzok csodálatos hőségé magasztosult.

Hogy Petőfi költészetét külföldön megismerjék, az volt szükséges, hogy kongeniális fordítások készüljenek. Ki kell tehát küszöbölni a rossz Petőfi-fordításokat, amelyek meghamisítják, ellaposítják költészetét. Elsőben megtámadja tehát Petőfi eddigi fordítói közül a gyengébbeket (*Kertbeny, Dux, Opitz*), s ha szükséges, maga igyekszik példát adni a műfordításra: mindig »beugrik« egy-egy fordítással, amikor folyóiratában erre szükség van.

Életének becsvágya —, az hogy Petőfit megismerjék és becsüljék az egész földön, — túl nagy feladatot rótt egy emberre, de — részben folyóirata révén — mégis elérte azt, hogy »Ausztriától Ausztráliáig« sokan csodálták a legnagyobb magyar költőt, s ezekben az években számos tudós és műfordító forgatta a (sokszor prózai) Petőfi-fordításokat, vagy tanult magyarul, hogy azután a saját anyanyelvén tolmácsolhassa a magyar költő verseit.

Így Meltzl lelkes munkássága eredményeképpen keletkezett, de legalább is fejlődött naggyá a szicíliai Petőfi-iskola. A magyar költő az 50-es évek végén kezdte meghódítani Olaszországot, de az már javarészből Meltzlnek köszönhető, hogy a dél-olasz Petőfi-iskola alkotóerejét felhasználva összefogta a Petőfit ismerő, érte rajongó szicíliai műfordítókat, így mindenekelőtt *Cassonet, Canizzarot, de Spuchest*, akik valamennyien többé-kevésbé tudtak magyarul. A szicíliai Petőfi-iskola tagjait ő maga is személyesen meglátogatta, és buzdította Petőfi tanulmányozására.¹⁷

Németországban Petőfi hírét az említett magyar fordítókon, valamint *Friedrich Georg Daumer*-en¹⁸ kívül Meltzl barátai öregbítik. A németeknél egyébként is nagy Petőfi-kultusz van: a korabeli újságok nemcsak költészetét méltatják, hanem regényes életútjával is behatóan foglalkoznak.

De eljutott a költő francia nyelvterületre is: költeményeiből több francia nyelvű prózai és verses fordítás készült. Petőfi francia fordítói közül nem is annyira viszonylag kevésbé sikerült Petőfi-áttételei révén, mint inkább műfordítói elméletével Amiel volt hatással Meltzldre. A magyar tudós még heidelbergi

¹⁶ Aki a világ költészetébe bevezette a magyart, Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok, 1877. I. köt. 5. l.

¹⁷ A szicíliai Petőfi-iskola, *Acta Comparationis Litterarum Universarum*, VI. k.

¹⁸ *Friedrich Georg Daumer*: Ein weltpoetisches Liederbuch, Frankfurt/M. 1855. A II. kötetben »Völkerstimmen in bunter Reihe« cím alatt a német költészet mellett a magyarnak jut az oroszlánrész, és a mű epilógusául Petőfi egyik verse szolgál.

diákévei folyamán ismerkedett meg, de Petőfi révén került közelebbi kapcsolatba a genfi egyetem poéta bölcsélet-professzorával, H. Fr. Amiel-lel.¹⁹ Kapcsolatuk Petőfi révén barátsággá mélyült. Ezt nemcsak az a nagyszámú, megleghangú, szívélyes levél bizonyítja, amit az évek folyamán a svájci és a magyar kutató váltott egymással, s amelyekben Petőfi mellett szóbakerült a műfordítás és az irodalomelmélet számos kérdése, hanem az a hatás is, amelyet éppen a műfordítás elmélete terén a genfi professzor tett a kolozsvári egyetem tanárára. Amiel tudatosan és tudományosan foglalkozik a műfordítás kérdéseivel. Egyebek között kimutatja, hogy a fordító két lehetőség között választhat: az egyik a szigorú ragaszkodás az eredetihez, a szó szoros értelmében vett fordítás (traduction), a másik a szabad átültetés (imitation). De a fordítás is csak átteszi az eredetit, s nem fényképezi. Ez más szóval azt jelenti, hogy a fordítás roppant érdekes küzdelem a fordító számára is, mert igazi költőt áttenni annyi, mint tolmácsolni a legapróbb részletekig, s hogy tolmácsolni lehessen, meg is kell őt érteni. Meltzl Amielnek a műfordításról vallott nézeteit javarészen elfogadta, és műfordítási elméleti munkássága során fel is használta.²⁰

A fentiekén kívül még számosan Meltzl és aprócska lapja útján ismerkedtek meg Petőfivel. A gazdag aratásból most csak néhány adatra utalunk. Az egyik a költői ambíciójú asszony, *Dora d'Istria*, az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok állandó munkatársa, aki ki is jelöli Petőfi helyét a világirodalomban: »Lorsque j'ai lu la traduction française de cet écrivain vraiment original, j'avais déjà constaté qu'il méritait une place parmi les premiers poètes de notre siècle.«²¹

A másik vélemény Europa septentrionalis-ról, Izland szigetéről jött. Itt dolgozik *Steingrímur Thorssteinson* »Az örült« esztétikáján, s — főleg Meltzl hatására — a magyar költőben látja a költészet csúcspontját: »Meines Erachtens hat die Welt nimmer einen grösseren Lyriker, als Petőfi gehabt.«²²

De Izland szigetén nemcsak ő lelkesedik a magyar költőért: Meltzl lapja más híveket is szerez Petőfinek. *Hochunsson Mátyás*, a »Thjódhólpör« c. újság kiadó szerkesztője így ír Petőfit olvasva: »What a curiosus languages to an Icelander! I regret very much my capital ignorance respecting your noble litterature the more.«²³

Megszólal Petőfi spanyolul is *Don Ramon Meinez* tolmácsolásában is, megjelenik a francia János vitéz *Dozon*-tól »Le chevalier Jean« címmel, s lehetne ezt a sort hosszan folytatni.

A kis mag tehát kikel, s lassan fáva terebélyesedik. Meltzl úgy látja, eljött annak ideje, hogy a népszerűsítés, a fordítások után most már elméletileg is beállítsa Petőfit a világirodalom távlatába. Erre pedig a legalkalmasabbnak azt az eljárást véli, ha a világirodalom, — amelynek elméleti alapvetését ő az összehasonlító irodalomtörténetben látta, — közvetett eszközét, a műfordítást Pető-

¹⁹ Vö. *Vilma Szigethy*: H. F. Amiel traducteur, Szeged, 1929.

²⁰ *Jenő Kastner*: Traductions oubliées d'Amiel, Revue des Etudes Hongroises, 1928, 198—206. 1. és *Zoltán Baranyai*: H. F. Amiel, traducteur de Petőfi. Revue des Etudes Hongroises, 1927, 126. 1.

²¹ Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok, II. köt. 274. 1.

²² Uo. III. köt. 444. 1.

²³ Uo. II. köt. 420. 1.

fihez méri, s a műfordítás elveit Petőfi költeményeiből vezeti le. Petőfivel foglalkozó eddigi vizsgálódásait kiegészíti a műfordításra vonatkozó saját nézeteivel és folyóiratában a hazai és külföldi munkatársaiknak a műfordítással kapcsolatban megjelent véleményével, s a tanulmányt az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokban közli, valamint a folyóirat mellékleteként könyvvalakban is kiadja.²⁴

A 80 éves Brassainak ajánlott tanulmány azt a két központi kérdést kívánja vizsgálni, hogy miért fordítunk, és miben áll a jó fordítás kelléke. Meltzl szerint e két kérdésre a válasz rendkívül összetett, s még soká a nyílt kérdések közé tartozik. Számunkra, magyarok számára talán még nehezebb, mint másutt. A műfordítás ugyanis áldozat, lemondás, s a kis nemzetnek még inkább az, mint a nagy népek számára: azt követeli akár »nép-pszichológiai, akár ethnológiai« szempontból, hogy a nép ne csak maga ismerje meg, hanem a műfordítás révén »tárja is fel és ostromozza kíméletlenül saját hibáit, s a nyelvében szint úgy, mint egész culturájában lelhető hiányokat«.²⁵ Csak ezen az úton juthatunk el a szellemi internacionalizmushoz, ahol majd nem a művet alkotó nép lélekszámát méricskélik, hanem magát a mű értékét.

A népek egymás mellett élnek, s nem lehetnek meg anélkül, hogy egymástól az idegen elemet el ne sajátítsák. Ez ellen hiába berzenkednek a puristák, ennek megakadályozása nem áll módjukban. Ha pedig így van, kérdés: mi módon történjék az idegen elem elsajátítása. Szerinte erre »csak egy jó felelet: minél ügyesebben, gondosabban, válogatósabban és — last not least — minél magyarosabban«.²⁶

Ezt az elvont választ megkísérli közelebb vinni az élethez és közelebbről megmagyarázni. Abból indul ki, hogy a műfordítás igen nagy szerepet játszik egy népnek nemcsak irodalmában, de egész kultúrájában is, hiszen külföldi remekműveket úgy »felemésztetni«, hogy azokat húsunknak-vérünknek érezzük, — ez a fejlődés elkerülhetetlen előfeltétele.

A műfordítás eszköze a nyelv. Meltzl szerint a német nyelv és irodalom ugrásszerű fejlődését a XVIII. században javarészt annak köszönheti, hogy nem irtózott az idegen szavaktól, kifejezésektől: az idegen szavakban rejlő *receptív* erő segítette elő *Lessing*, *Herder*, *Goethe*, *Schiller* univerzalizmusát: »... Minél több és válogatottabb idegen szavam, annál több fogalmam is van, s minél több — bár idegenszerű, — fogalmam van, annál tágabb a láthatárom, és annál mélyebb, annál terjedelmesebb, annál tárgyiasabb az egész lelkem és világnézetem.«²⁷

Bizonyos abban, hogy elveivel mihamar védekeznie kell a nemzetietlenség vádjá ellen, amit majd »patrioticus hangzatos phrasisokkal« vágnak a fejéhez. De azt vallja, hogy nem az a jobb hazafi, aki lenézi az idegent, hiszen ha így lenne, akkor Goethe sem tudott volna annyit használni nemzetének. Ám elismeri, hogy az idegen elem elsajátításánál azért óvatosságnak kell lenni, s meg kell tartani a mértéket. Valahogyan úgy kell eljárni, mint ahogyan pl. Petőfi tette, amikor az óskandináv *Rîgr* isten alakja után megalkotta Kukoricza Jancsit,

²⁴ *Lomniczi A. K.* (Meltzl álneve): A műfordítás alapelvei. Petőfire való tekintettel. Kolozsvár, A. C. L. U. 1879. 1—21. l.

²⁵ Uo. 5. l.

²⁶ Uo. 7. l.

²⁷ Uo. 8. l.

akit viszont mások szláv mesehőssel azonosítanak. Szerinte sem az egyik, sem a másik nézet nem helytálló: Kukoricza Jancsi alakja közös indo-európai eredetű. S mégis: Petőfi hőse olyan »tőről pattant magyar alak, melynél magyarabb nem lesz ezen a világon«. Petőfinek ez az eljárása legyen a minta és a mérték.

Hogyan alkalmazhatjuk mindezt a fordítás elméletére? Ennek dokumentálására egy anekdótát mesél el *Luther és Melanchton* fordítási eljárásáról. A két fordító összekapott a biblia egy kifejezésén. »Hiszen én csak a görög kedvéért akarnám úgy« — védekezett Melanchton. »Én pedig a németéért így« — felelte nyersen Luther — és Melanchton engedett. Vagyis műfordítást mindig ahhoz a nyelvhez kell alkalmazni, amelyre a fordítás történt. Helytelen az a felfogás, hogy a fordítás az eredetit akarja helyettesíteni. Ez nem feladata s s nem is lehet az! A műfordítás célja csak az lehet, hogy betömje az átvevő irodalom réseit. Tehát a műfordítást szerinte nem a *parte linguae textus originalis*, hanem a *parte linguae textus translati* kell szemlélni. Éppen művészi igényességét tekintve »egy elsőrangú fordítás alak tekintetéből mindig egy önálló koncepció jelentőségére tart igényt.²⁸ E felfogása ellenkezik Goethével, aki — mint láttuk — a »Weltliteratur« fejtegetése során, és *Schopenhauer*-rel, aki a spanyol irodalommal kapcsolatban a legtökéletesebb fordítást is, az eredetivel összevetve, »elégtelennek« érezte.

Természetesen Meltzl sem *minden* műfordítónak nyújtja át az elismerés koszorúját. Ő a fordítókat három osztályba sorolja. A műfordítók élén az igazi, a valódi művészeket találjuk. Igazi műfordító azonban kevés van s keveset is fog dolgozni, mert egy szón, kifejezésen esetleg hetekig is elgondolkozhatnak. E kategória tagja maga is minden ízében kongeniális művész, aki biztos kézzel alkotja meg, szinte újjáteremti a fordítandó művet. A kiváló műfordító, a teremtető művész sajátja a *formális* hűség, ebben látja Meltzl a fordító művészet csúcspontját. Az ilyen művész kezéből kikerült fordításról írta *Tomaseo Cannizzaro*, maga is Petőfi egyik igényes fordítója: »Une bonne traduction doit refléter son original comme la surface plane et transparente d'un lac reproduit ses contours sans en troubler l'image par ses ondulations.«²⁹

Ha a valódi műfordítók állnak a sor egyik végén, akkor az ellentétes pólusra sorolja azokat, akik a »modern európai irodalmak türelmes hátán élösködnek«. Ebbe a kategóriába Meltzl főleg azokat a fordítókat osztályozza, akik a gyakran efemer értékű eredetit lélektelenül másolják, majmolják, fordítik, s a fordító nevet meg sem érdemlik. Ezek nem képesek megküzdeni sem a formával, sem a tartalommal, s fordítói munkájukat mechanikusan végzik. Őket nem lehet művészeknek nevezni, legfeljebb csak naturalistáknak. Szemléltető képpel érzékelteti, hogy milyennek látja a fordítóknak ezt a csoportját: szerinte az ilyen kontár munkájának az a viszonya az eredetihez, mint ama gyermek rajzának, aki az ablakra téve rajzolja utána az eredeti körvonalait. E harmadrendű műfordítókról szólva odavág a napi sajtó kritikusaiknak is. Ezek feladata — szerinte — az irodalmi újdonságok *bejelentése*

²⁸ Uo. 15. l.

²⁹ Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok, II. 131. l.

lenne, »nem pedig róluk improvizált „bírálat”-tal előállva, magukat a szaklap-irodalom s a tudomány előtt karzati connaisseurré tenni.«³⁰

A műfordítók e két csoportja között helyezkedik el egy mind számban, mind pedig adottságban közepes réteg: azok a műfordítók, akikben van ugyan tehetség, de hiányzik a lángész, hiányzik az igazi költői ér. Ezek korszakalkotó jelentőséget nem érhetnek el, mégis ők alkotják a műfordítói gárdának talán legértékesebb rétegét, mert irodalmukat »idegen remekművek szorgalmas és tőlük kitelhetőleg hű, gyakran commentált átültetésével gyarapítják«. Az elsőrendű műfordító *formai* hűsége mellett e közepes garnitúrát a *tartalmi* hűség jellemzi, az, hogy éppen művészi igényük következtében nem fordulnak az időleges érdekű és élettartamú művek felé. E kategória művészi eljárását is szemléltetően mutatja be: az ilyen műfordító olyan »derék mesterhez hasonló, aki a rajzai készítésében körzöt és vonalzót is használ, vagy ahoz az arcképfestőhöz, a ki photographussal készítteti a kör-rajzot festménye alá.«³¹

Meltzl kis műve befejezéséül bölcseletileg is meg akarja alapozni felfogását a műfordításról, s ezért táblázatban foglalja össze eddigi elmélkedésének eredményeit. Táblázata áttekinthetően szemlélteti »a nézete szerint helyes viszonyokat« a műfordítókról, s azt a célt kívánja szolgálni, hogy »a kritika s aesthetika untalan botlásainak elejét vegye«:

Fordítások scalája

Rangra	Jellemre	Íróra	Számra s becsre
I. Nemzetközi	Reproductio vagy műfordítás (pl. magyaráítás, <i>Verdeutschung</i> stb.)	Költő. Genie	Legcsekélyebb számú, de legnagyobb becsű
II. Nemzeti	Hű fordítás, vagy egyszerűen fordítás. (<i>Übersetzung</i>)	Aesthetikus Kritikus Philosophus	} Talán-csekélyebb becsű
III. Localis	Hanyag fordítás. Majmolás. (<i>Abklatschung</i> .)	Dilettáns. Kontár.	
			Legnagyobb számú, legcsekélyebb, vagy semmi becsű.

Rövid összefoglalásban kívántuk ismertetni a magyar összehasonlító irodalomtörténetnek és e tudomány egyik legjellemzőbb művelőjének, Meltzl Hugónak a felfogását a műfordításról. Látjuk, ez a kép sem nem egységes, sem pedig nem mentes ellentmondásoktól. Nem egységes, mert maga Meltzl is két kategóriát, az összehasonlító irodalomtörténetet a maga tárgyvizsgálásával itt-ott összekeveri a műfordítás elméletével, s nem egyszer ez utóbbi számára idegen elemekkel kíván bizonyítani. De ellentmondásokat is felfedezhetünk. Ellentmondásnak kell tekintenünk azt, hogy mint pozitivistá tudós elvben — és ismételt kijelentéseiben is — szembeszáll a filozófiával, s mégis, amikor elméletét meg kívánja alapozni, ehhez a művelethez a filozófiai kategóriákat veszi igénybe, s a pozitivistából előbukkan az idealista felfogású polgári tudós.

³⁰ A műfordítás alapelvei. 19. l.

³¹ Uo. 17. l.

Fogyatékoságai ellenére is működése a műfordítás elmélete terén előremutató: felfogásában lehetnek hézagok, következetlenségek, ám gyakorlatával igazolta, hogy a műfordítást hivatásnak, sőt küldetésnek érzi, és képes arra, hogy elméletét átvigye műfordítói gyakorlatára. Csodálata tárgyát, Petőfit egész életében fordította, bár Petőfi-fordításai nem mindig a legsikerültebbek. Az ő táblázatán neki csak a második csoportban, a tehetségesek között lenne helye, de a genie szikráját pótolja lelkesedése, amellyel irodalmunkat a külföld előtt népszerűsítette, s idegen irodalmakat a magyar olvasók számára tolmácsolt. Gondoljunk csak arra, hogy kis lapja útján nem egyszer egészen ritka nyelvek irodalmát, — pl. az izlandit is — éppen az ő fordításai révén ismerte meg a magyar olvasóközönség. Elméleti munkássága mellett ez a fordítói tevékenység olyan korszakban, amikor irodalmunk a világirodalom remekeinek a legkiválóbb magyar költők által történő tolmácsolása révén tervszerűen gyarapodott, kétségtelenül komoly érdem, amely ha feledtetni nem is képes, de legalább megbocsáthatóvá teszi fogyatékoságait.

Berczik Árpád